له ڕێفراندە مدا کوردستانێکی سەربەخۆ *

د. بورهان ا. یا سین
زانکۆی لوند_سوید

ماوەیەکە باشووری کوردستان بەرەو رووی مەترسیەکی مێژوویی بۆتەوە و رۆژ بە رۆژ ئەم مەترسیە زێدەتر و زێدەتر دەبێ. مەترسیەکەش ئەوەیە کە ئەوەی بە دەولەتی عیراق بە رژێمە یەك لە دوای یەکەکانی، بە تایبەت رژێمی بەعس لە 35 سالی رابردوودا بە رێگەی چەك و زۆرو بە عەرەبکردن...هتد ئەنجام نەدرا، ئەوا خەتەرێکی جددی هەیە کە بە رێگەیەکی " دیموکراسیانە " ئەنجام بدرێ. بەم مانایە ئەگەر کوردستان خۆی لە عیراق دانەبڕێ و دەولەتی سەربەخۆی تایبەت بە خۆ رانەگەیەنێ، ئەوا نەتەوەی زۆرینە لە عیراقی عەرە بیدا دەتوانێ میکانیزمە دیموکراسیەکان بەکاربێنێ بۆ جارێکی تر پەراوێزکردنەوەی خەلکی کوردستان و ئیرادە سیاسیەکەی هەر لە گەلالەکردنی دەستوری عیراق تاوەکو دامەزراندنەوەی دەولەت بە هەموو دام و دەزگاکانی.
لەم رۆژانەدا تێبینی دەکرێ کە گفت و گۆ و بگرە جولانەوەیەکی زۆر هەیە لەسەر مەسەلەی ریفراندەم. لەم ووتارە مدا هەول دەدەم وەکو بەشداریەك لەم گفت و گۆیەدا هەندێ بیر و بۆچوون لە مەر دۆزی کورد لە باشووری کوردستان ، سیستەمی فیدرالی و دیالەکتیکی فیدرالی_ دیموکراسی ومەسەلەی ریفراندەم ولە وێشدا سەربەخۆیی کوردستان وەکو شیاوترین ئەلتەرنەتیف بەکورتی بخەمە روو.هەر زوو پێویستە بلێم کە ئەمە یەکەم جار نیە نووسەری ئەم ووتارە باس لە ئەلتەرنەتیڤی تر و ریفراندەم دەکات ، بەلکو ماوەیەکی زۆرە لە دەرفەت و جێگەی جیاجیادا جختم لەسەر ئەم مەسەلەیە کردووە وەکو دیموکراسیترین شێوەی چارەسەری بۆ کێشەی باشووری کوردستان.[1]

{ 1 }

هەر لە سەرەتای دامەزرانی دەولەتی عیراق ، لە بنەماکانی درووستبوون و بەردەوامی ئەم دەولەتە کۆمەلێ گرفت هەبوون: 1) گرفتی شیعە، 2)کێشەی کورد، 3) کێشەی سنوور، بەتایبەت لەگەل ئێران و تورکیا، 4) دامەزرانی ئەم دەولەتە وەکو فۆرمێکی مۆدێرن لەسەر کۆمەلێ بنەما و پەیوەندی کۆمەلایەتی تەقلیدی، 5)بوونی عیراق لە سیستەمی ئەقلیمی عەرەبیدا. لە ئاوردانەوەیەکی بەپەلە لە 82 سالی رابردووی مێژووی ئەم دەولەتە، ئاسانە کە تێبینی بکەین کەوا ئەم گرفت و فاکتەرانەی سەرەوە بە چڕی و بە توندی کاریگەریان هەبووە بەسەر پێشوەچوونی ئەم دەولەتە ، بەتایبەتی لە سیاسەتی ناوەوە و دەرەوەی دا. شاردراوە نیە کە دانەمەزرانی دەولەتی سەربەخۆی کوردستان و بە زۆرەملێ لکاندنی کوردستان بەکۆمەلی یەکانەی جوگرافی_ سیاسی کە هەموویان (تورکیا، عیراق، سوریا و ئێران) دەربری کۆمەلێك پرۆژەی ئایدیو_ سیاسی چەند نەتەوەیەکی، دواتر، سەردەست(تورك، عەرەب وە فارس) مەسەلەیەکی هەرە گرنگە لە مێژووی هاوچەرخی کوردستان. هەر لێرەشەوە گرنگە ئەوە بلێین کە جولانەوەی سیاسی کوردستان دوای فەرزکردنی ئەو حالەتە ژیوپولیتیکیە، بە تایبەتی لە (1940)مکانی سەدەی رابردووەوە، رەوتی خۆگونجاندنی سیاسی وەرگرت تا رەدکردنەوەی... دیارە ئەم رەوتی خۆگونجاندنە لە کۆمەلێ ئاستی گرنگدا(سیاسی و کولتوری و ستراتیژی و پێکهاتەی سۆسیال_ سایکۆلۆژی) تەئسیری راستەوخۆی هەبوو بۆ سەر بوون و شێوەی پێشوەچوون و گەشەکردنی کۆمەلگەی کوردەواری. ئەم رەوتی خۆگونجاندنە بە ئاشکراترین وە چڕوپڕترین شێوە لە شێوەی دروشمی ئۆتۆنۆمی (دواتر فیدرالی) بۆ کوردستان وە دیموکراسی بۆ عیراق خۆی نواندوە. باشووری کوردستان لەگەل رووخانی رژێمی سەدام لە رووی ژیوپولیتیکی و یاسایی و پەیوەندیە نێونەتەوەییەکانەوە کەوتۆتە بەردەم حالەتێکی مێژوویی یەکجار چارەنووسساز. دەتوانین بێژین ئەم حالەتە زۆر لە حالەتی کورد لە سالانی 1918_1921 دەچێت، واتە هەر لە کاتی هەلوەشانەوەی ئیمپراتۆری عوسمانی تاوەکو درووستکردنی دەولەتی عیراق. ئەم لەیەکچوونە وامان لێدەکات کە بلێین کورد جارێکی تر لە چوارگۆشەی ژمارە یەك دا خۆی دەبینێتەوە، هەلبەتە بە هەندێ جیاوازی زۆرەوە وەکو بۆ نموونە کاریگەری و قەوارە و پێشکەوتنی ئاستی هۆشمەندی جولانەوەی سیاسی لە کوردستان.

---

* ئەم ووتارە بە دووبەش لە رۆژنامەی هاولاتی بلاوبۆتەوە. بەشی یەکەم لە ژ 137، 2003/8/20 ل6 و بەشی دووەم لە ژ 138، 2003/8/27 ل6.

وەکو ئاشکرایە هەر دوو سیستەمی ئۆتۆنۆمی و فیدرالی هەندێك جار وەکو ئیجرایەکی ئیداری و هەندێك جاریش وەکو ئیجرایەکی سیاسی پیادەکراون، جا چ لە وڵاتانی بە سیستەمی سیاسی دیموکراسی بێ یا غەیرە دیموکراسی بە شێوەیەکی گشتی لەناو خەڵکی باشووری کوردستان تەسەوورێکی ئەوها هەیە کە سیستەمی فیدرالی دەتوانێ زۆر لە ئۆتۆنۆمی زیاتر بۆ کورد مسۆگەر بکات. بە گشتی بەرز راگرتنی بریاری پەرلەمانی کوردستان(1992) بە فیدرالی بۆ ئەوەی پێی دەێژرێ " ئیقلیمی کوردستان " دەلیلێکی ئەم شێوە تێگەیشتنەیە.
بە بۆچوونی خۆم وە بە چاوخشاندنێك بە ئەزموونەکانی فیدرالی و ئۆتۆنۆمی لە جیهاندا، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە: 1) دەکرێ فیدرالی یاخود ئۆتۆنۆمی ناوبن بۆ هەمان سیستەم یاخود حالەت، 2) دەکرێ بگوترێ کە حالەتی وا هەیە ئۆتۆنۆمی بەهێزترە لە فیدرالی. لە راستیشدا فیدرالی زۆرتر ئیجرایەکی ئیدارییە تا سیاسی وە بگرە بۆچوونێکیش هەیە کە تەنها ئۆتۆنۆمی گونجاوە بۆ یەکلاکردنەوەی کێشەی خاك.[2] لە راستیدا ئەوە بە هێزی و بێهێزی ناوەرۆکی هەریەك لەو سیستەمانەیە کە لە یەکتریان جیا دەکاتەوە. 3) بە پێی ئەم دوو سیستەمە سێ دەسەلاتی هەرە گرنگ وە چارەنووسساز بە دەستی دەسەڵاتی ناوەندین کە ئەمانیش بەرگری و ئابووری و سیاسەتی دەرەوەن کە ئەمەش بۆ نموونە راگەیاندنی جەنگ و بەستنی پەیمانی ئاشتی و مەسەلە ستراتیژیەکان دەگرێتەوە.
خالێکی گرنگ لە جەدەلی ئۆتۆنۆمی و سیستەمی دیموکراسی یا سیستەمی فیدرالی و دیموکراسیدا ئەوەیە کە بەپێی لێکۆلینەوە دەرکەوتووە کەوا سیستەمی دیموکراسی باشترین ژینگە و زەمانە بۆ بوون و گەشەکردنی بنەماکانی دابەشکردنی دەسەڵات لە نێوان ئیقلیم یا چەند ئیقلیمێك و دەسەلاتی ناوەندی، جا چ بە پێی شێوازی ئۆتۆنۆمی بێت یا فیدرالی.[3] چونکە دواجار مەبەست لە ئۆتۆنۆمی یا فیدرالی دابەشکردنی دەسەڵاتە (لە نێوان ئیقلیم یا چەند ئیقلیمێك و دەسەڵاتی ناوەندی).
لە راستیدا لە حالەتی ئەزموونی سیستەمی فیدرالی لە وڵاتە یەکگرتووەکان، سیستەمی فیدرالی و میکانیزمە دیموکراسیەکان بە چری دەچنە ناو یەکتر وە سەرەتاکانی فیکری ئەو سیستەمە لە وڵاتە یەکگرتووەکان ئەوەمان پێدەڵێن کەوا مەبەست لە سیستەمی فیدرالی لە ئەمریکا لەلایەك ئاسانکردنی ئیدارەی وڵات و بەهێزکردنی سیستەمی دیموکراسی بوو: مەبەست لە هەردووکیشیان کەمکردنەوەی دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری ناوەندی حوکم بوو لە واشنتن.
لەلایەکی ترەوە گرنگە ئەوە بزانین کە سیستەمی دیموکراسی بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی ناتوانێ چارەسەری کێشەی نەتەوەیی بکات: دیموکراسی پرسی پەیوەندیەکانی تاك و کۆمەل وە بەتایبەت تاك و دەسەڵات(بە هەموو شێوەکانیەوە) چارە دەکات. کاتێکیش کە باس دێتە سەر چارەی مەسەلەی نەتەوەیی کیشەی نەتەوەیەك بە پەیوەندی لەگەل دەسەلاتێکی داگیرکەر یا ناوەندی ئەوا چارەسەرەکان لە مێژوودا بە شێوەی جۆراوجۆر دەرکەوتوون. شێوەچارەی هەرە بەرجەستە لە مێژوودا هی دەولەتی نەتەوە ییە وە بیرۆکەو سەرهەلدانی مێژوویی ئەم پێشوەچوونە پێ لە مێژووی ئەوروپای مۆدێرن هەلدەگرێ... لە لایەکی ترەوە کێشەی ئەو نەتەوانەی کە لە رێگەی دامەزراندنی دەولەتی تایبەت بەو نەتەوانە چارە نەکراوون، لە مێژوودا بە نیوەچارەسەری یا بەبێ چارەسەری ماونەتەوە.کە دەلێم نیوە چارەسەری مەبەستم نەك هەر ئەو نیوەچارەسەریەیە کە لە وڵاتانی بە سیستەم سۆسیالیست(یەکیەتی سۆڤیەت و وڵاتانی ئەوروپای رۆژهەلات) کە لەوێدا ناتوانین باس لە بنەما سیاسی و میکانیزمەکانی سیستەمی دیموکراسی بکەین، بەلکو ئەم نیوە چارەسەریە دەتوانێ وڵاتانی دیموکراسیش بگرێتەوە. هەلبەتە لە حالەتی ئەزموونی وڵاتانی سۆسیالیستدا دیارە مێژوو بە جوانی نیشانیدا چۆن یەکیەتی سۆڤیەت و یوگسلاڤیا دوای تەواوبوونی جەنگی سارد سیستەمە ئۆتۆنۆمی و فیدرالیەکەیان، واتە سیستەمی نیوەچارەسەریان بۆ مەسەلەی نەتەوەیی، هەلوەشایەوە: بە شێوەی ئاشتیخوازانە یا ململانێی خوێناوی. لەم ئەزموونانەدا بەجوانی دەرکەوت کە ئەوە تەنها سیستەمی ئیمپراتۆری، بەر لە دەولەتی نەتەوە ییە، کە دەتوانێ فرەنەتەوەیی بێت. هەر لێرەش پێویستە بگوترێ کە جیاوازیەکی زۆرهەیە، پێویستیشە ئەم جیاوازیە ببینرێ، لە نێوان بیرۆکەی فرەنەتەوەیی و فرەکولتوری(ئەمریکا دەتوانێ یەك نەتەوە پێکبهێنێ لە کۆی توخمەکانی کۆمەلگایەکی فرە کولتوریدا). لە لایەکی ترەوە پێویستە ئەوە بگوترێ کە سیستەمی ئۆتۆنۆمی و فیدرالی نەك هەر لەحالەتی سیستەمە نادیموکراسیەکاندا نیوە چارەیە بۆ مەسەلەی نەتەوەیی بەلکو لەراستیدا ئەزموونی هەندێ لە وڵاتانی دیموکراسیش دا لە ئەوروپای رۆژئاوا ئەوە دەردەخەن کەوا ئۆتۆنۆمی یا فیدرالی هەتا بگرە لە سیستەمی ئەوپەری دیموکراسیش هەر نیوە چارەسەریە، واتە چارەسەری تەواو و بنبر نیە بۆ مەسەلەی نەتەوەیی. دوو ئیقلیمی فیدرالی کە ئیقلیمی باسکی ئیسپانی و کیوبیکی کەنەدین رێك ئەوەمان پێدەلێن. لەحالەتی یەکەمدا ململانێیەکی خوێناوی گوزارش لەونیوەچارەسەریە دەکات وە لە حالەتی دووەمیش بە شێوەیەکی ئاشتیانە (واتە ئەو دوو ریفراندمەی تا ئێستە لە کیوبیك ئەنجامدراوون بۆ جیابوونەوە یا مانەوە وەکو بەشێك لە کەنەدا).

دیارە نەتەوە وەکو پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتی دەرهاویشتەی پرۆسەیەکی مێژووییە کە زیاتر بەستراوە بە گەشەسەندنی کۆمەڵگەی مۆدێرن وە هەر لەوێشەوە دە ولەتی نەتەوەیی چوا رچێوەیەکی سیاسی_ یاسایی خۆرێکخستن و گوزارە لە خۆکردنی نەتەوەیە. دیارە لێرەوە مەسەلەی نەتەوەیی لەو جێگەیە ناوەستێ کە هەندێ مافی دیموکراسی و کولتوری دەستپێدەکەن و بۆ نەتەوەکە مومکین دەبن مومارەسەیان بکات. بەڵکو پرسی نەتەوەیی بە پلەی یەکەم پرسی ئیرادەی نەتەوەیی و دەسەڵاتی سیاسیە وە تا ئەو پرسی دەسەڵاتی سیاسیەش بەتەواوەتی چارەسەر نەکرێت ئەوا پرسی نەتەوە هەر ماوەتەوە وەکو ململانێیەك کە زۆر تەوەری تر دەگرێتەوە کە زۆر زێترە لە پرسی دیموکراسی و ناسنامە و مافی پاراستنی کولتوری خۆ. دەسەڵاتی سیاسی کە نەتەوەیەك دەخوازێ بەدەستی بێنێ بە تەواوەتی بەدەست نایەت تا سەروەری نەتەوەیی بە تەواوەتی بەدەست نەیەت. کە دەشڵێین سەروەری نەتەوەیی ئەوا مەبەستمان هەردوو رەهەندی سەروەرین: لە یەکەمیاندا نەتەوە رووی لە ناوخۆیە و وە ئەو رووەی سەروەریش لە کۆی سەروەری ئەندامانی نەتەوە پێك دێت کە ئەویش خۆی بە باشترین شێوە بە سیستەمێکی سیاسی تەعبیر دەکات کە کۆی ئەندامانی نەتەوە هەڵیدەبژێرن بە ئیرادەی خۆیان بەبێ ئەوەی ئیرادەیەکی لە دەرەوەی نەتەوەهاتوو بۆی هەبێ بریار لەسەر شێوەو میکانیزمی ئەم سیستەمە بدات وە هەروەها بریاری تەواوی بەسەر سەرچاوەکانی دەولەمەندی سەرخاك و ژێر خاکی خۆیەوەبێ.رەهەندی دووهەمی سەروەری، کە یەکسەر تەواوکەری رەهەندی یەکەمی سەروەریە، ئەوەیە کە نەتەوە لە پەیوەندیە نێونەتەوەییەکاندا مافەکانی خۆی کە بە گونجاوترین رێگا و ئامراز ستراتیژ و ئاسایشی نەتەوەیی خۆی بخەملێنێ بەو شێوەیەی کە بەرژەوەندیە نەتەوەییەکان بە باشترین شێوە بپارێزێ. بە مانایەکی تر سەروەری نەتەوەیی لەرووی دەرەوەیدا باشترین میکانیزم و پەراوێزی بەرگری لەخۆکردن و بریاردان لەسەر ئاشتی وراگەیاندنی جەنگ وە هەروەها بەستنی پەیوەندیە دەرەکیەکان دەدات بەوشێوەیەی کە لە خزمەتی نەتەوەدایە.

{ 3 }

هەر لەگەڵ باس و خواسی لێدان یا لێنەدانی عیراق لە ئاکامی رووداوەکانی 11ی سێپتەمبەر، هێزە کوردستانی و عەرەبیەکان کەوتنە هەوڵێکی زۆر بۆ خۆگونجاندن لەگەڵ ئەو قۆناخە و خۆئامادەکردن بۆ هەر ئەگەرێك کە لە لێدان و کەوتنی رژێمی عیراق بکەوێتەوە.زۆر بە کورتی کۆنفرانسی لەندەن لە دیسەمبەری 2002 رووداوێکی گرنگ بوو لەم پرۆسەیەدا، تا ئەو جێگەیەی کە پەیوەندی بە کێشەی کوردستانەوە هەیە. من وادەزانم کۆنفرانسی لەندەن ئەو سەرکەوتنە نەبوو بۆ کورد وەکو ئەوەی گوزارەی لێکرا لە میدیای رەسمی پارتی و یەکێتیدا: 1) راستە فیدرالی قەبول کرا، بەڵام فیدرالیەك لەسەر بنچینەی ئیداری و بۆ هەموو عیراق، 2) بە شێوەیەکی شاردراوە ئەوە هەموو خەڵکی عیراقە کە دەبێ دەنگ بدەن لەسەر ئەوەی ئایا سیستەمی داهاتوو فیدرالی دەبێ یا نە.بە مانایەك مافی چارەی خۆنووسین بۆ کورد لە یەکێ لە بەندەکانی راگەیاندنی کۆتایی کۆنفرانس باسی لێوەدەکرێ بەڵام خالی کراوە لە ناوەرۆکە راستەقینەکەی، 3) دەولەتی داهاتووی عیراق کەم یا زۆر ئیسلامی دەبێ، لەبەر ئەوە دەکرێ بپرسین ئایا ئەم شێوە دەولەتە لەگەڵ کۆمەڵگەیەکی دیموکراسی چەند گونجاوە، 4) کورد، بەپێی راگەیاندنی کۆنفرانسی لەندەن، هیچ زەمانەتێکی پێنەدراوە بۆ ئەوەی ئەم زەمانەتە وەکو میکانیزمێك بخرێتە گەر ئەگەر هاتوو بەرژەوەندیەکانی کورد لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەندی لە مەسەلەیەکی سیاسی یا ستراتیژی یەکی نەگرتەوە. ئاخر بە پێی ئەم راگەیاندنە کورد مافی ڤیتۆی نیە، هێزی پێشمەرگە دەبێ بە بەشێك لە هێزی چەکداری عیراق هەروەها هیچ زەمانەتێکی نێونەتەوەیی نیە کە کورد سکالای خۆی بۆی بەرێ بۆ ئەوەی گرفتەکانی لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەندی یەکلا بکاتەوە.
بە باوەری من ئەوەی کە دوای کەوتنی رژێمی سەدام بریاری لەسەر درا لە کۆبوونەوەکەی ناسریە لەناوەراستی ئەپریلی ئەم سالە پاشەکشەیەکی تر بوو بۆ کورد و ئاسۆکانی چارەسەری کێشەی کورد لە باشووری کوردستان. لە راستیدا راگەیاندنی کۆتایی کۆبوونەوەی ناسریە کە لە 14 خاڵ پێکهاتووە باس لە کورد و کوردستان و دۆزەکەی ناکات.لە خالی سێهەمی راگەیاندنەکەدا هاتووە کە عیراق سیستەمەکەی فیدرالی دەبێت بەمەرجێك کە راپرسی سەرانسەری (لە هەموو عیراق) لەسەربکرێ. ئێستە دوای کەوتنی رژێمی دکتاتور و بوونی هێزەکانی ئەمریکا و هاوپەیمان لە عیراق، دەکرێ تێبینی بکرێ کە:
1) سیاسەتی ئەمریکا لە عیراق و بەرامبەر دوارۆژی ئەم وڵاتە لە گۆرانکاریەکی بەردەوام دابووە ئەویش بەپێی کارکردن لەگەڵ راستیەکانی دوای رژێمی سەدام وە هەروەها ململانێی دەسەڵات لەناو ئیدارە و ناوەندەکانی بریاری ئەمریکی. هاوکات بەردەوام ناروونی و نائاشکراییەك لە سیاسەتی ئەم وڵاتە بەرامبەربە عیراق و فایلی کوردی تێبینی دەکرێ، 2) هەرنەبێ لە کۆنفرانسی لەندەنەوە تەسەوورێکی ئەوها لای سەرکردە کوردەکان دروستکرا کە ئەوان "برا گەورە "، ئەوان سەری رم و

ماکینەی بە دیموکراسی کردنی عیراق. لە قەبوولکردنی ئەم رۆڵەدا دەترسم کورد دۆزی تایبەتی خۆی لە دەست بدات و عیراقی دیموکراسی و فیدرالیش بەدەست نەهێنێ،[4] 3) ئەوەی کە سەرکردەی پارتی و یەکێتی تا ئێستە کردوویانە ئەوەیە کە هەموو سیاسەتی کوردیان لە فلتەری عیراق و بەعیراقی بوون دەربریوە، کەچی وادەزانم هەرزوو دەکرا سەرکردەکان بە رەوتی بە کوردستانیکردنی کێشەی کورد کاریان بکردایە و بیریان لە هەندێ پرۆژەی ستراتیژی کوردستانی_ ئەمریکی بکردایەوە،[5] شێوەی هەڵس و کەوتی هێزە عیراقیەکان بەرامبەر دۆزی خەڵکی کوردستان زۆر ناشیاو بەو دۆزە بووە، بگرە هەندێ جار لێرەو لەوێ‌بۆچوون و دەنگی وا هەن کە زۆر نێگەتیڤترە لە هی رژێمی بەعس. ئەوەتا کەسێکی لیبرالی تا ئێستە " دۆستی " کورد کە (کەنعان مەکیە)یە بەردەوام جەخت لەسەر ئەوە دەکات کەوا سیستەمی فیدرالی نابێ لەسەر بنچینەی ئێتنیکی بێ[6] و هێزی پێشمەرگەش دەبێ هەڵوەشێتەوە، 4) هەندێك هێز، بەتایبەتی شیعی، هەن کە دوو دڵی ناکەن لە قەبولکردنی سیستەمی فیدرالی بۆ کورد بەمەرجێ کورد سیستەمێکی ئیسلامی بۆ عیراق قەبول بکات. بۆ نمونە باس لە لەیەك گەیشتنێکی نەهێنی لەنێوان بەرێز مەسعود بارزانی و باقر محمد الحکیم دەکرێ (لەشاری نەجەف لە 5ی حوزەیرانی ئەمسال). بەپێی ئەوە ئەنجومەنی باڵای شۆرشی ئیسلامی لە عیراق فیدرالی قەبول بکات بەرامبەر قەبولکردنی کورد بۆ دەولەتێکی ئیسلامی لە عیراق.[7] ئەوە رێك کارێکی نادیموکراسیانە یە و رژێمێکی ثیوکراتی نا دیموکراسیشی لێ‌دەکەوێتەوە. 5) سەرانی کورد ئەوەیان قەبول کردووە کە بریار لەسەر فیدرالی بۆکوردستان بۆ دەنگدانی تەواوی پەرلەمانی عیراق وە یا هەموو عیراقیەکان بمێنێتەوە[8] کە ئەمەش موغامەرەیەکی سیاسیە و بە ئەگەری زۆر کێشەی کورد دەخاتە ژێر ئیرادەی زۆرینەی عەرەبی لە عیراق کە دەکرێ لە دەنگدانێکی "دیموکراسیانە "بریارێك بدات کە ئەنجامەکەی بنپێکردنی مافە سیاسیەکانی خەڵکی کوردستان بێت. 6) لەوەختێکدا کە پێویستە کورد لە باشووری کوردستان لە هەموو ئاستێکدا یەکگرتوو بێت، ئەوەتا بە پێچەوانەوە بەردەوامی نەبوونی یەك ئیدارەیی و یەك خیتابی نەتەوەیی گونجاو باڵی بەسەر باری سیاسی باشووری کوردستان داگرتووە. ئەم حاڵەتە دەربری عەقلیەت و هەڵوێستی ئەوپەری نادیموکراسیانەیە لەمەر مەسەلەی تەواوی دەسەڵات لە کوردستان و هەروەها بەپەیوەندی لەگەڵ مەسەلەی عیراقی دوارۆژ و سیاسەتی ئەمریکا. ئاخر کاتێك یەکێتی نیشتمانی کوردستان لەسەر زاری ئەندامی سەرکردایەتیەکەی،عادل موراد، بە راشکاوی بڵێ نا بۆ تێپەربوونی هێزەکانی تورکیا بە باشووری کوردستاندا ئەوەتا پارتی بێ دەنگە.[9]

{ 4 }

نا لەم باروو دۆخەدا، هەروەکو پێشتر گوترا، خەڵکی کوردستان لە کات و ساتێکی چەندی بڵێی چارەنوسسازدا دەژین. ئەم جۆرە قۆناخانەش لە مێژوودا هەم زۆر کەم هەڵدەکەون وە هەروەهاش پێویست بە بریاری بەهێز و چارەنووسساز و بوێر دەکەن. ئەوەتا لینین و دیڤید بن گوریون و هیلمۆت کۆل سێ سەرکردەن و شایەتی و بریاردەرن لە سێ رووداوی زۆر مێژووییدا: شۆرشی ئۆکتۆبەر، دامەزراندنی دەولەتی ئیسرائیل وە دواییشیان روخاندنی دیواری بەرلین. هەرسێکیان لەسەر یەك شت رێکن، بەلام لە زرووفی مێژوویی جیاجیادا، کە بەلێ بریاری سیاسی چارنووسساز لەوانەیە بە چەند کاتژمێرێك زۆرفەرق بکات...کورد لە دوای تەواوبوونی جەنگی یەکەمی جیهانی ماوەیەکی باشی بەدەستەوە بوو (1918_1921)، بەڵام ئیمرۆ لە باشووری کوردستان کات زۆر کەمە و دەبێ بە پەلە خەڵکانی ووشیار و خاوەن بریار هەنگاو هەڵێنن بەرەو بە یەکجارەکی چارەی کێشەی باشووری کوردستان. جەخت کردن لەسەر ریفراندەم وەکو ئامرازێکی دیموکراسی و پیادەکردنی مافی چارەی خۆنووسین لە رووی عەمەلیەوە. لە بارەی ریفراندەم و کوردستانێکی سەربەخۆ لەناو ئەلتەرنەتیڤەکانیدا دەکرێ چەند خاڵێك دەستنیشان بکەین:

1) بەپێچەوانەی هەندێ بۆچوون کە دەخوازن جەخت لەسەر ئەوە بکەن کە ریفراندەم تەنها بۆ وڵاتانی داگیرکراو هاتووە،[10] وە بەم شێوەیەش دژ بە رەوتی ریفراندەم قسەیەك بکەن، ئەوا بە ئاسانی دەتوانین بڵێین کە ئەم هەڵوێستە لەسەر زانیاریەکی تەواو دانەمەزراوە. کیوبیکی کەنەدی ناوچەیەکی داگیرکراو وە یا (کۆلۆنیکراو) نیە، بەڵام تا ئێستە دوو جار ریفراندەمی کردووە. گرینلاند کە لە (1300)مکانەوە سەر بە دەنیمارکەو ژمارەی دانیشتوانی هەر 50 هەزار کەس دەبن(80 لە سەد ئینویت واتە ئیسکیمۆیی و 20 لە سەد دەنیمارکی) تا ئێستە دوو دانە ریفراندەمی تیادا ئەنجام دراوە 1979 وە 1982، بە پێی یەکەمیان ئۆتۆنۆمی پێدرا وە بە پێی دووهەمیان گرینلاند خۆی لە بازاری ئەوروپی هاوبەش کێشایەوە.

2) ئەگەر کورد هەروەکو بەشێك لە عیراقی داهاتوودا بمێنێتەوە ، ئەوا کورد لە باشترین حاڵەتدا وە هەتا بگرە لە سیستەمێکی دیموکراسیشدا بە پێی رێژەی دانیشتوان (لە باشترین حاڵەت 25 لە سەد) ناتوانێ رێگا لە هەندێ بریاری چارەنووسساز بگرێ کە لە بەرژەوەندی زۆرینەی عەرەبە بەڵام لە دژی (کەمینە)ی کوردە. لە راستیشدا بە پێی پەیمانی بەرگری هاوبەشی

(لەنێوان وڵاتانی عەرەبی) 1952، هەر وڵاتێکی عەرەبی پێویستە بەرگری بکات لە وڵاتانی تری عەرەبی. عیراق ئەندامە لەم پەیمانە و لە جامیعەی عەرەبی. پرسیار ئەوەیە ئایا کورد بەرژەوەندی چیە سبەینێ بە پێی بیرکردنەوەیەکی عەرەبی یا ئیسلامی وە یا ئیسلامی_عەرەبی بە رەغمی ئیرادەی خۆی رابکێشرێتە ناو شەر لەسەر فەلەستین یا (شەتی عەرەب) یا هەر شەرێکی لەو جۆرە. لەراستیشدا کورد لە عیراقێکی یەکبوودا نەك هەر دەبێتە کەمینە لەناو سنوورەکانی ئەم دەولەتەدا، بەڵکو کەمینەیەکی زۆر کەم لە چوارچێوەی سیستەمێکی عەرەبی و پەیوەندیە عەرەبیەکان...

3) وڵاتانی عەرەبی بە پێی هیچ پێوەرێکی مۆرالی یا یاسایی نێونەتەوەیی بۆیان نیە دژایەتی دامەزرانی کوردستانێکی سەربەخۆ بکەن. ئەوە نیە عەرەب خاوەنی 22 دەولەتی عەرەبین و 50 سالە بە 6 دانە شەری عەرەبی ئیسرائیلیشەوە (جگە لە هەموو تراژیدیاو خوێنرێژیەکی تر) دەخوازن دەولەتێکی تری عەرەبی(فەلەستین) دابمەزرێنن. خیتابی کوردی بە رووی عەرەبدا دەتوانێ بە ئاسانی ئەوە بلێ کە خەلکی باشووری کوردستان تەنها ئەوە دەخوازن کە ئێوەی عەرەب بۆ فەلەستینیەکان دەها سالە خەباتی بۆ دەکەن، زیاتر نا. ئەم خیتابەیە کە نامۆیە لە خیتابی سیاسی کوردیدا و خیتابی (برایەتی کورد و عەرەب) سەلمێنراوە کە نە خیتابێکی بە کەڵك بووە وە نە خیتابێکی سیاسی بووە، چونکە لە سیاسەتدا سیاسەتی واقعی (Realpolitik) سەردەستە وە لەم جۆرە سیاسەتەشدا بەرژەوەندیو هێز و دۆستایەتی ستراتیژی و تاکتیکی و...هتد چەمکی کارپێکراون.

4) هەر لە پەیوەندی ئیقلیمیدا ئەو ئاسانە نیە، ئەگەر ئیمرۆ ئەسلەن مومکینیش بێت، کە تورکیا و ئێران و سوریا بەیەکەوە دژی دەولەتێکی سەربەخۆی کوردستانی لە باشووری کوردستان زۆر شت بکەن: ئێران و سوریا خۆیان لە قۆلی شەر دەبینرێن لە لایەن ئەمریکاوە، تورکیاش بەو ئاسانیە ناتوانێ بە هەوسی خۆی جولە بکات. بە باوەری من ئەمجارەشیان تورکیا ناتوانێ بریاری ناردنی هێزی خۆی بۆ عیراق بدات ئەمەش زیاتر لەبەر ئیعتیباراتی سیاسەتی ناوەوە و هەلوێستەی ناوەندەکانی بریارە لە تورکیا. ئەوەی کە لەوانەیە ئەم ناردنی هێزە نامومکین بکات یەکبوون و بە بریار نیشاندانی دەنگی باشووری کوردستانە. نەناردنی هێزی تورك بۆ عیراق لەوانەیە ببێتە هۆی کوشتنەوەی بەتەواوەتی ئەو چێلە پیرۆزەی پەیوەندیەکانی ئەمریکا و تورکیا کە بە بریاری 1ی مارسی ئەمسال چەقۆی لێراستکرایەوە.هەر چەوتیەکی تورکیا ئیمرۆ بیکات بە ئەگەری زۆر دەکرێ ببێتە هۆی لەگۆرنانی خەونی ستراتیژی تورکیا بۆ چوونە ناو یەکێتی ئەوروپا.. دیسان لە رووی ئیقلیمیەوە دەکرێ هەرزوو کورد ئەوە بلێ کە دەولەتی سەربەخۆی کوردستان دەتوانێ نائارامی کەمکاتەوە لە ناوچە و هەر لە یەکەم لەحزەوە ئەم دەولەتە کۆمەلێ پەیمانی ئاشتی لەگەل دەولەتانی ناوچەدا مۆر دەکات و هەتا بگرە دەکرێ بۆ ماوەی 3_5 سال ئەم دەولەتە لەژێر چاودێری نەتەوەیەکگرتووەکان وبە زەمانەتێکی ئەمریکی بمێنێتەوە و مەسەلەی دروستکردنی هێزی چەکداری بۆ پاش ئەو ماوەیە دوا دەخات.

5) لە رووی نێونەتەوەییەوە گرنگە بە راشکاوی کورد بە هێزەکانی هاوپەیمان و بەتایبەت ئەمریکا بلێ کە ئەو چەوتیە مێژووییەی بەریتانیا بەر لە (82) سال کردی، نابێ ئەمریکا بەردەوامبێ لەسەری یا بیکاتەوە. بە پێچەوانەوە ئەمریکا بۆ یەکجارەکی بوارێکی مێژوویی هەیە کە ئەم هەلەیە (یاخود غەدرە) مێژووییە راست بکاتەوە لە رێگەی بواردان بە خەلکی کوردستان کە بە خۆیان بریاری خۆیان بدەن. دەبێ هەرلێرەشدا بگوترێ کە جادەی کوردی تەنها جادەیەکە لە جیهانی ئیسلامی دا کە بەبێ سێ و دوو پشتگیری ئەمریکا دەکات. بەلام ئەگەر ئەمریکا خوێندنەوەیەکی ستراتیژی عاقلانە نەکات بۆ ئەم حالەتە،ئەوا مەترسی دەکرێ کە ئەمریکا و کورد عیراقیش بەدەست نەهێنن و کوردستانیش لە دەست بدەن.[11]

6) خیتابی کوردی (بۆ ناوەوە و بۆ دەرەوە) دەبێ ئەوە بە جوانی روون بکاتەوە کە: لە ماوەی 70 سال (1921_1991) کورد بە "برایەتی" لە دەرگای دەولەتی عیراقی داو هەولی جددی بۆ دیموکراتیزەکردنی دا، کەچی هەر تراژیدیا و مالوێرانی بەشی بوو لەم خەباتەدا، بەلام لە ماوەی دوانزە سالی رابردوودا لە بەر ئەوەی کورد بواری "بەخۆبوون"ی هەبوو سەرەرای هەموو کێماسی و چەوتیەکانی سیاسەتی پارتی و یەکێتی و سەرەرای دوو گەمارۆ و تەهدیدی جددی لەلایەن داگیرکەرانی کوردستان و رژێمی بەعس، دەبێ بگوترێ سەرەرای ئەمە هەمووی خەلکی کوردستان توانی دەستکەوتی زۆر بەدەست بهێنێ. بە مانایەکی تر ئەزموونی باشووری کوردستان رێك ئەوەمان پێدەلێ کە تا خەلکی کوردستان بە ئیرادەی خۆی، دوور لە ئیرادەی نەتەوەی سەردەست، بریار لەسەر شێوەی ژیانی خۆی نەدات، ئەوا مەترسی هەیە کە کورد جارێکی تر بگەرێتەوە دۆخی پێشوو و نەتوانێ ژیانی خۆی چاکتر بکات. هەروەکو لە سەرەوە گوترا ئەم ئاماژەیە زۆر گرنگە جختی لەسەر بکرێ بۆ ئەوەی کە خەلکی کوردستان بریاری "بەخۆبوون" و جیابوونەوە لە عیراق بدات، واتە بریاری خۆی یەکلا بکاتەوە لە قازانجی خەیاری کوردستانێکی سەربەخۆ. هەر ئەم لۆژیکەش دەکرێ بەکاربێ بۆقەناعت پێکردنی لایەنە نێونەتەوەییەکان، بە تایبەتی ئەمریکا و ئەوروپای رۆژئاوا.

7) خەلكی كوردستان بە ئاسانی دەتوانێ بە ئەمریكیەكان بلێ كە ئەگەر پرۆژەی ئەمریكا دیموكراسیە بۆ ناوچەكە، ئەوا جوانترین شێوە و بەشی ئەم پرۆژەیە رێگەدان دەبێ بە خەلكی كوردستان كە بە رێگەیەكی دیموكراسیانە، واتە بە راپرسێكی گشتی بریار لەسەر چارەنووس و دوارۆژی خۆی بدات.

8) كێشەی كورد لە عیراق تەنها كێشەی كورد نیە، بەلكو كێشەی عیراق و كوردە. بە مانایەكی دیكە لە پرۆژەی كوردستانێكی سەربەخۆدا نەك هەر كورد سوود مەندە، بەلكو بە هەمان شێوش عیراقی عەرەبیش سوود مەندە: عیراقی عەرەبی چیتر پێویست ناكات لە ململانێیەكی بنەهاتوو سەرچاوەكانی دەولەمەندیی خۆی و گیانی لاوەكانی بكا بە قوربانی. عیراقی عەرەبی دەتوانێ لە چوارچێوەی هارمۆنیایەكی ئیتنیكی ئەو شێوە سیستەمە سیاسیەی كە دەخوازێ هەلبژێرێ بەبێ گوێدانە نەتەوەیەكی یا گروپێكی ئیتنیكی تر.

9) كەمایەتیەكانی كوردستان (توركمەن و كلدۆ_ئاسوری) لە كوردستانێكی سەربەخۆ زۆر سوودمەند دەبن. وەكو چەندایەتی ئەم دوو كەمایەتیە سەنگێكی زیاتریان دەبێ لە كوردستانێكی سەربەخۆدا كە ژمارەی دانیشتووانی كەم یا زۆر 6 ملیۆن كەس دەبێ لەوەی لە وڵاتێكی كە ژمارەی دانیشتووانی 26 ملیۆن بێت. لە رووی چۆنایەتی و ئەزموونی مێژووییشەوە بە ئاسانی دەتوانین بلێین ئەوەی كە بەشی كەمایەتیەكان بووە لە مافی كولتوری و سیاسی لە 12 سالی رابردوو لە هیچ وڵاتێكی رۆژهەڵاتی ناوەراست بۆ هیچ كەمایەتیەك نەلواوە.دوور رۆیشتن نیە گەر بلێین بریاری سیاسی عەقلانی ئەم كەمایەتیانە سروشتیە كە بۆ كوردستانێكی جودا لە عیراق بێت.

10) من باوەرم وایە كە لە مەسەلەی ریفراندەمدا ئیمرۆ جادەی كوردستان بریاردەرە. هەزاران كەس ئیمرۆ لە كوردستان دەتوانن بێنە سەر جادەو بە شێوەیەكی زۆر شارستانیانە و ئاشتیخوازانە داوای دەولەتی سەربەخۆی كوردستان بكەن. ئاخر ئەم بریارە مێژووییە پێویستی بە هەژانێك و هەلتەكانێكی بنەرە تی هەیە، پێشتر ئەم هەلتەكانە رووی لە ناوەوە بێت و لەوێشدا ئەوانەی كە دوودلن لە خەلكی كوردستان بەم هەلتەكانە بریاری خۆیان یەكلا كەنەوە . رووی دەرەوەی ئەم هەلتەكانەش دەبێ پەیامێكی بێ دوودلی خەلكی كوردستان بێت بۆ ئەوەی ئەمریكا و هاوپەیمانان و جیهانی رۆژئاوا ئەم خواستەی كورد بە هەند هەلگرن و حسێبی بۆ بكەن... زۆر گرنگە كە وەرقەی ریفراندەم نەبێتە هی یاری حزبایەتی و تاكتیكی سیاسی و موزایەدە. یەك هێز بۆی هەیە ریفراندەم بەكار بێنێ وەكو ئامرازێكی ستراتیژی لە ململانێیەكی نەتەوەیی چارەنووسسازدا، كە ئەویش تەواوی خەلكی كوردستانە.

پەراوێزەكان:

(1) بروانە بۆ نمونە: بورهان یاسین، "كورد دوای 11ی سێپتەمبەری 2001" هاوڵاتی، 7_10_2002 ل9؛
Borhanedin A. Yassin ”Uplosstaten Irak„Svensk Dagbladet ,15.5.2003,p 5;
هەروەها بورهان یاسین "دوو نامە بۆ حكومەتەكانی كوردستان "لە 9 و 10ی ئەپریل 2003
Kurdish Media.com

(2) Ruth Lapidoth, Autonomy, (Washington, D-C: 1996) ل 49.

(3) هەمان سەرچاوە.

(4) بروانە بۆ نمونە: بورهان یاسین، " دوو نامە...".

(5) سەرچاوەی پێشوو.

(6) The New York Sun, Aug. 4,2003

(7) سەرچاوەی پێشوو.

(8) ئەوەتا مام جەلال (لە كەركوك ناوەراستی ئەپریل) دەلێ بریار لەسەر فیدرالی یا هەر فۆرمێكی تر پەرلەمانی عیراق بریاری لەسەر دەدات. كوردستانی نوێ، 14_4_2003. هەر ئەمەشە گەوهەری بریار و راسپاردەكانی كۆنفرانسی لەندەن.

(9) Kurdish Media.com لە 7_8_2003

(10) بۆ نمونە فەرید ئەسەسەرد لایەنگرانی ریفراندەم بە نەزان لە قەلەم دەدات دەربارەی راستیەكی سیاسی_ مێژوویی كە ریفراندەمە، لە كاتێكدا خۆشی زانباریەكانی ، لە باشترین حالەتدا چەوتن لەو باوەرەیەوە. ئەسەسەرد دەبێژێ "بۆ وڵاتێكی

وەك كوردستان، ریفراندەم كۆسپی لەبەرە، ئەوەش كە لایەنگرانی ریفراندەم نایزانن ئەوەیە كە ریفراندەم رێ و شوێنێكە تەنها بە كەلكی ئەو وڵاتانە دێ كە داگیركراون..." بروانە كوردستانی نوێ، 10_8_2003، ل7.

(11) بورهان یاسین، "دوو نامە ... "